

Jókai.

Írta: FERENCZI ZOLTÁN.

A magyar nemzet ebben az évben ünnepli egyik legnagyobb költőjének születése századik évfordulóját és méltán, mert ő volt az, aki a magyar regényirodalmat bevitte a világirodalomba, még pedig a lehető legkiterjedtebb módon; másfelől a magyar regénynek megnyerte olvasóközönségéül a nemzet minden rétegét, a legalsótól a legfelsőbbig. Ismeretes, hogy a magyar regényirodalom, egészen jelentéktelen kezdeményeket nem számítva, aránylag lassan fejlődött. Tulajdonképpen Jósika Miklós báró a magyar regényirodalom atyja, ki 1836-ban lépett fel s harminc év alatt 150 kötetet írt, melyekkel megtörte nagyobb követőinek útját, kik között Eötvös József báró és Kemény Zsigmond báró a magyar regényt a legmagasabb irodalmi fokra fejlesztették ugyan, de keveset írtak ahhoz, hogy nagy olvasóközönséget szerezhessenek; nem adtak minden évben új regényt, melyek az olvasók igényeit kielégíthessék. Erre csodálatos termékenysége nál fogva Jókai Mór volt hivatva. Míg a két előbb említett nagy író működésének javarészét a politika és a közélet vette igénybe, Jókai jóformán csak regény- és elbeszélő-író volt. Ezért ajándékozhatta meg nemzetét egy egész regényirodalommal, mely akkora, hogy mellette csak páran említhetők a világirodalomban is, akik oly jelentékenyek, mint ő, előtte senki; bár belső értékben vannak is, kik őt, mint Dickens, Balzac túlszárnyalják és egyben-másban bizonyára mások is, de nem sokan.

Magától értetődik, hogy ebben az évben nagyon sokan értekezésben, szónoklatokban elmondták véleményüket a nagy regényíróról s ez helyes. Az ily ünnepeknek éppen ez adja meg irodalmi jelentőségét. Valljuk meg, hogy néhány, ma úgynevezett különösnek tetsző „meglátást” leszámítva, a vélemények meglehetősen megegyeznek. Mégis azt látjuk, hogy nem mindig éppen a legjellemzőbb tulajdonaira helyezték a fősúlyt s ezért nem árt róluk még egyszer pár szót írni.

Mindenesetre elsősorban azt kell eldönteni, hogy e nagy életműnek alkotója méltó-e arra, hogy a legnagyobb szellemi értéket alkalmazzuk rá, „t. i. a lángész fogalmát? Mi azt hisszük, hogy ezt lehet és kell rá alkalmaznunk. Mert bárha Jókai nem alkotott külalokban, tartalomban, jellemző erőben, költői belső formában az egész emberi gondolkozást igénybevevő eszme megoldásában vagy legalább fölvetésében oly tökéletes műveket, mint Homer, Dante, Shakespeare, Goethe, Petőfi, Arany s ezt már csak a próza-műfaj természete miatt sem tehette, de bírt néhány, a természettől nyert oly adományt, melyekkel e hatalmas életművet megalkothatta s melyek a lángész lényegéhez tartoznak. Ezek az adományok kivált a következő négy fő tulajdonságban állnak: rendkívüli képzelőerejében, csodás termékenységében, bájos, lebilincselő elbeszélő-képességében és bámulatos változatosságában.

Jókai képzeletének rendkívüli erejét, röptét, a közeit és távot bejárni

tudó hatalmát még legszigorúbb bírálói is elismerik s ez valóban már magában elég, hogy őt a nagy műalkotók sorába emelje. Sokszor mondták s ez igaz is, hogy teremtő fantázia nélkül nincs nagy művészet; de bizonyára nincs nagy tudomány, nincs nagy fölfedezés, nincsenek nagy találmányok, nélküle nem lehet nagy államférfíui elmét sem gondolni; mert erős képzelet nélkül nem lehet messze látni, a dolgok összefüggését felfogni, a végső következményekhez eljutni. Az ily képzelet a léleknek a földi és földfeletti világokban messzelátó eszköze, mely százsorta nagyobb távolokra mutat, mint a legtökéletesebb csillagászati műszerek. Ezért helyesen adták a képzeletnek a „szárnyaló” jelzöt s épp ily helyes a „teremtő” jelző is, mert tapasztalati tényekből valóban új kombinációkat alkot, melyek művészileg gyakran még igazabbak, mint a valóságok. A képzeletnek fénye, tüze, lángolása, szárnyalása, merész röpte nélkül minden szorgalom csak középszerűt termelhet, csak a dolgok külső híján tapad; a lényeket meglátni nem bírja s a dolgok nagy összefüggése előtte homályban marad. Ezt a teremtő, alkotó képzelőeröt Jókai rendkívüli arányokban bírta s ezért tudott oly rengeteget meglátni nemcsak a múltban, jelenben, nemcsak közelben és távolban, nemcsak a földön, hanem akár a föld alatt és föld felett is. Innen az, hogy majdnem hihetetlen, hogy képzelete mi mindent meg bírt járni és e rengeteg látomásokban sem el nem tévedett, sem el nem fáradt; részben a jövő lehetőségei is nyitva álltak előtte s az ő elképzelései gyakran a jövő igazságai lettek. Általában mondhatni, hogy a teremtő képzelőerő kétféle. Az egyik azt mondhatnók, hogy fantasztikus fantázia. Ez többet, nagyobbat lát, de kevésbé kézzelfoghatón. Másik talán kevésbé merész, de biztosabb s látása határozottabb. A művészetben az utóbbi lényegesebb; ilyen volt a legnagyobb költőké s nálunk kivált Petőfié és Aranyé, bárha Petőfi jóformán mindkettöt egyenlő arányban bírta. Jókaié főképp az elsőnek tulajdonait mutatja s ebben hasonlít a Vörösmartyéhoz. Ebből folyt, hogy a dolgokat és egyéneket gyakran túlságos fényözönben látta s néhány főalakját rendkívül idealizálta, romantikusnak mondható megvilágításba állította. Innen némely kritikusa a jellemezni tudó eröt, valamint a valóság helyes rajzának képességét megtagadta tőle. Azonban ez csak részben igaz. Való, hogy Jókainál vannak túlmagasított, u. n. idealizált alakok, mint pl. Kárpáthy Zoltán, Berend Iván és több ilyen; vannak viszont kivált nőalak, jaiban túlsötét alakok, mint Athália, Alphonsine s mások. Ezt el kell ismerni. Amazok a valóságos embereknél tisztábbak, fényesebbek, nagyobbak. Emezek viszont a földi lényeknél sötétebbek, gonoszabbak. Azok túlközel vannak az éghez, ezek egyenesen a pokolból szabadultak ki. Azonban ha másfelöl azt kell látni, hogy Jókai a mellékesebb alakokban mennyi pompás s az életből ellesett valódi magyar típusokat bírt alkotni, akkor azt kell mondanunk, hogy az író felfogása azoknak a rendkívüli alakoknak rajzában bizonyos célzattal az is volt, hogy nagy erkölcsi példákat nyújtson s az utóbbiak által pedig elriasszon. Es ez annál hihetőbb, nemcsak mert maga is mondja, hanem hihetőbb azért is, mert nagyszerű optimizmusával mindig azt tanítja, hogy a rossz már itt legyőzetik, a gazság már e földön bűnhődik és elkárhozik; Ormuzd és Arimán harcában mindig Ormuzd a győztes; az ég és pokol harca örök, de a pokol mindig vesztes s nemcsak nem bír a menny erejével, hanem éppen e küzdelemben és saját sötét fegyvereivel önmagának árt legtöbbet. Így a harcos feleknek ez a szembeállítás mintegy természetszerűleg hozta magával a végzetes jellemek küzdelembé állítását egymás ellen.

Ilyformán vagyunk Jókainál a valóság rajzával is. Ő kivált hazánk múltjából vett regényeiben, habár a történelem adatait áttanulmányozta is, a történelemtől lényegesen eltér. A múltban többet és nagyobbat lát a valónál, ez bizonyos. De egyfelől ezt mi minden regény-, dráma- és eposzírónál így látjuk, mert hiszen a művészet egyik leglényegesebb vonása a nagyítás, a túlzás, mint az érdekkeltés fő eszköze és az élet pusztá másolása nemcsak érdektelen, hanem egyenesen művészietlen; másfelől vájjon éppen a mi régibb és közelmúlt történelmünknek emilyen idealizált rajza nélkül lehetett volna-e Jókai nemzetének az a nagy vigasztalója, lelkesítője, a jövő iránt hittel és bizalommal eltöltője; ha az ő nemes és nagyszerű képzelete nem mutatta volna meg, hogy egy ily multu nemzetnek a jövőhöz nemcsak joga van, hanem ez a jövő egyenesen logikai és történelmi következmény? Ha Jókainak semmi más érdeme nem volna is, mint az, amint az 50-60-as években a múlt és közelmúlt rajzával fölemelte, reménnyel, hittel töltötte el nemzetét, már csak ez is méltóvá tenné halhatatlanságra a nemzet hálájában. Mi, akik a régibb nemzedék tagjai vagyunk, tudjuk, mit jelentett Jókai az akkori időkben, mert az ő írásai átmentek a nemzet tudatába. Minden regénye nemcsak mulattató olvasmány volt, hanem valódi vigasztaló, fölemelő tett is; műveinek hatása behatolt az életbe s kítartásra, nemes elhatározásokra buzdítottak, hittel, lelkesedéssel töltöttek el; röviden, idealizmusa, lelkesedése átment a nemzet véreibe. Ha valakinek műveiből, akkor az övéiből kiviláglik az a nemes elv, melyet a görögök a költészetről hirdettek, hogy a költészet egy jobb világ a rossz világban. Az ő művei akkor a szenvedő, de egyszersmind gyönyörködni, remélni vágyó nemzet mindennapi kenyere voltak.

Figyelemre méltó, hogy Jókai már pályája kezdetén és egész élete végéig mindig szerette az idegen, ismeretlen földterületeken, vagy a képzelet világában való kalandozást. Sőt – ha igaz – mondta azt is, hogy e világokban biztosabban, vagy legalább is szabadabban érzi magát. Sőt midőn egyszer odautazott, amiről egy regényében már irt, anélkül, hogy látta volna, állítólag azt felelte, hogy most már nem tudna róla írni, mert látta. Valószínűen ez csak tréfás, vagy kitérő válasz volt. Mert hiszen bírálói bizonyára befolytak arra, hogy később hazai tárgyú regényeinek színtereit is bejárta, ha tehette. Míg pl. az *Erdély aranykorát* még oly időben írta, mikor Erdélyben még nem járt, utóbbi regényeihez már helyszíni tanulmányokat is tett; a neki szükségéseket gyakran lerajzolta, hogy annál hívebb képet adjon róluk, úgy, hogy utóbbi realistának is mondta magát. Ekkép így önmagáról egy lényeges pontban adott jellemzése ellentétes és bizonyára itt is abban van az igazság, hogy törekedett a valóság rajzára, gyakran csodálatosan el is találta; de képzelete a nagyság, csodásság felé ragadta, mely gyönyörködik a saját maga fényes világában, mely tündéribb, de mindenesetre a valóságnak felmagasított rajza; azonban nem mondható, hogy a valóságnak nincs benne része, mert nagy része van. Legnevezetesebb művei nemcsak helyhez, korhoz, hanem személyekhez is kötöttek; számos regénye fő alakjainak ismerjük prototypusait a közelmúlt rajaiban is.

Ámde maga a valóság is befolyt arra, hogy romantikus idealizáláshoz ragadtassék, mert nemcsak képzeletének volt romantikus hajlama, nemcsak ő maga is a neo-romanticizmus irodalmi szülötte és neveltje; hanem férfikora javarészéig ő maga is egy önmagában véve romantikus korszakban, a magyar, sőt európai szellemi felszabadulásnak a forradalmaknak korában élt. Látta nemzete fölébredését, csodálatos erőfeszítéseit,

titáni küzdelmeit, majdnem mesés harcait, forradalmi győzelmeit, tragikus bukását, az abszolutizmus alatti passzív rezisztenciáját, győzelmes megújulását, kiemelkedését az elnyomatásból s megérte nemzetének páratlan föllendülését a kiegyezés után.

Csodás idők voltak s ezek arról győzték meg, hogy nemzete nemcsak méltó bármely nemzethez, hanem benne óriási erőforrások rejlenek; nagy emberei támadnak, méltók a nagy időkhez, akik képviselni, sőt teremteni és vezetni bírják a nagy idők mozgalmait. Mindez, képzeletének alaptermészetét is tekintetbe véve, arra egyenesen rákényszerítette, hogy ha nem is látta a maga korát minden vonatkozásaiban szépek, amint nem is láthatta, ő csak a nagyot, a fennköltet rajzolja. Mert hiszen általában is a művészre nem az az igaz, hogy az életben vannak szép és rútságok, mert mindig vannak; hanem az a művész szemétől függ, hogy melyiket nézi és rajzolja közülök. Az ő szeme azt látta s ehhez teljes joga volt, hogy a világ szép, nemzete nagy, a jövő szent, hogy a rútság, az undok veszedelmes, elriasztó és végre is kivételes.

Jókai ez írói irányának rendkívül sokat köszönhet a nemzet. Egyfelől egy hősi világ tölti be képzelését, a Jókai emberei, kikkel egy nagy Magyarország volna biztosítható a jövőre is; másfelől nagy a befolyása erkölcsileg is. Mert figyeljük meg, hogy Jókai e nemes idealizmusában mindig tisztelte tollát, mint Dickens és nincs regényeiben semmi, amit bármely fiatal leány ne olvashatna. És hozzá kell tenni, hogy a tisztaságnak, nemesnek, fennköltnek rajzában éppen nem romantikusabb, mint amily romantikus túlzásba ment a realista és naturalista regény a bűnnek, a szennynek s kivált a szexualitásnak rajzában, melyek máig is éppen nem tűntek el a regényirodalomból s melynek üzleti vonatkozása kétségtelen. E mellett ki kell emelni, hogy ennek a pompás fantáziának megvan az az egyik legszebb vonása is, hogy mindig naiv, sokszor mondták már, hogy a lángész egyik legszebb tulajdona, hogy örök gyermek marad. Ez a szó legnemesebb értelmében igaz és ez jellemzi Jókait is.

Hosszasabban foglalkoztunk Jókai képzeletének rendkívüliségével; de nemcsak ez legfeltűnőbb írói működésében, hanem főképpen ez segítette őt óriási termékenységében is, melynek már külső terjedelme csodálatra kész. E tekintetben a világirodalomban is kevés a párja s egy Lope de Vega, vagy Balzac tűnik fel vele egyenrangúnak és talán nincs, ki hasonló művészi fokon meghaladná. Különösen képzelete volt segítségére abban, hogy az életből, tapasztalataiból, olvasmányából oly rengeteg mesét tudott kivonni s a költészet bubájával feldolgozni. De itt képzelését támogatta az ismeretek rendkívüli tömege is. Alig van, ha ugyan van, a tudásnak oly ága, melyben ismeretei, ha nem is mélyek, ne lettek volna oly kiterjedtek, mint rajok szüksége volt. Már gyermek- és ifjúkorában az ismeretek rengeteg tömegét halmozta fel a maga, ha szabad e szót használunk, mastodon-elméjében s tanulni nem szűnt meg haláláig. Mondják, hogy utóbb nem sokat olvasott, mert műveinek írása nem hagyott rá időt. Azonban műveinek olvasása másról győz meg s aztán ki tudná megmondani, hogy a lángész mi módon tanul? Azt, amit ír, tudja s ez elég, már akár tanulta, akár meglátta, akár kitalálta, akár hallotta. Mindenesetre támogatták őt írásközben nagymennyiségű tapasztalatai, a nagyszerű élet, melyben forgott, a rendkívüli emberek, kikkel érintkezett. Támogatta nagyszabású emlékezőereje, mely a látottat és hallottat pompásan megőrizte s ebben őt följegyzései is segítették, melyekből egész halom ránk maradt s még mennyi lehetett.

Jellemző, hogy már maga az a fizikai munka, mellyel a kigondoltat, kiképzeltet papírra vetette, maga ez a törhetetlen, állandó kitartás, egészen bámulatba ejtő. Mert tudni kell, hogy sohasem diktált, mindent maga irt le lila-tintával, apró gyöngybetűivel és mikor az íráshoz fogott, már annyira tisztában volt feladatával, hogy kézírataiban aránytalanul kevés a javítás vagy törlés, mint akár nagy kortársa, Petőfi kézírataiban. Naponként rendszeren öt óra hosszat irt, mindig a korareggeli órákban öttől tíz óráig egyfolytában, mert már gyermek- és ifjúkorában megszokta a koránkelést. Néha két regényt is irt egyidőben folytatásokban, vagy irt főműve mellett elbeszéléseket, adomákat, vezércikkeket, szónoklatokat s miegyebet, anélkül, hogy valaha magát ismételte volna. Emellett szerkesztett politikai- és élclapot, sőt naptárt is, egyik szerkesztője volt több éveken át az osztrák-magyar monarchiáról szóló nagy műnek, eljárta a képviselőházba, regényei érdekében folytonos utazásokat tett s részt vett társadalmi és közéleti működésben. Mindezt azért is tehetette, mert csodálatos könnyűséggel dolgozott. Munkáin nincs nyoma töprengésnek, lámpaszagnak. A szó oly könnyen foly tolla alól, mint valami istenadta bő forrás, mely önmaga erejéből ömlik és oszt bájta és áldást. Ha valaki, akkor ő ismerte a vidám, gazdag, boldog alkotás gyönyörét, mely mintegy tetszik önmagának, mely játszik alkotás közben s mosolyog rajta, hogy oly könnyed és természetes. Buffon azt mondja, hogy a tehetség nem más, mint hosszú kitartás. Ez annyiban igaz, hogy a nagy tehetség rendszeren nagy termékenységgel jár, mert sok a mondani vagy megalkotni valója. De így, megfordítva, nem a tehetség a szorgalomnak, hanem a szorgalom és kitartás a tehetségnek tulajdona és eredménye, azaz a kettő együtt jár, mint annyi rendkívüli írónál és más művésznél. Így Jókainál, szerencsére, szó szerint minden hozzájárult, hogy nagy életművét megalkossa és hogy nemzete nagy gyönyörködtetője, vigasztalója és kitartásra buzdítója lehessen, egészen patriarchális életkoráig s majdnem azt mondhatnók, hogy e hosszú áldásos élet is a tehetség és munka következménye volt, mert éveit meghosszabbította; hiszen semmi sem konzervál jobban, mint a munka és semmi ki nem merítőbb, mint a folytonos mulatság. A történelem folyama meg is jutalmazta, nemcsak halhatatlansággal, hanem abban is, hogy a a nemzetének nyújtott vigasz nem veszett kárba s ha most is, a mai súlyos nemzeti gyászban nemzete az ő műveihez nyúl, ezek épp úgy vigasszal és reménnyel töltik el, mint amilyennel egykor épp ily gyászban eltöltötték az 50-es és 60-as évek nemzedékét. Ezért semmi sem természetesebb ünneplése az ő századik évfordulójának, mint művei új teljes kiadása, de bizonyára jótékonyabb sem.

Harmadik nevezetes tulajdona az ő csodálatos mesemondó, elbeszélő képessége. Ahogy ő elmond valamit, az mindig érdekes, lekötő. Úgy tudott elbeszélni, mint pl. George Sand, Dickens, Walter Scott, a magyar irodalomban pedig hozzá senki sem mérhető, nem még Jósika sem. Az említett nagy írók voltak is rá némi hatással, hatott rá Hugo Viktor és id. Dumas is, sőt kisebbek, mint Sue is, de ez a hatás inkább külsőségekre korlátozódik; mert ő mindenben annyira kiváltképpen magyar és magyaros, hogy lényegesebb utánzásról szó sem lehet, s a némi hasonlóság inkább a kornak, melyben élt s a kor írói irányának alaptermészetében rejlik. Mert hogy egyébként mennyire ő maga volt, legjobban mutatja az, hogy az újabb regényírói irányzatokhoz, mint realizmus, naturalizmus, lélektani regény-modor, egyáltalán divatból sem alkalmazkodott s meg sem próbálta őket követni. Különbö is figyeljük meg, hogy a regény

nehezen meghatározható műfaj, mert szó szerint mindent, mit ember kigondol, mindent, mit ember tesz, felölelhet. „Nihil me alienum puto”, mondja magáról a regény. Azonban ebben a rengeteg változatosságban mégis két főirány van. Egyik az, mely megtartja a regény eredeti tulajdonságát, az elbeszélést, az érdekes tartalmat, a meseszöveget, mely összeköti a népmesével, a lovagi és regényes költői elbeszéléssel s az eposzsal. Ez a romantikus regény. Másik irány a súlyt a lélekelemzésre helyezi s mesében többnyire szegény. Ez a pszichológiai regény. Ez főképpen az újabb kor szülte s elsősorban a franciák műve. Ebben igen sok a mesterkéltesség s méltán mondta egy francia műbíráló, hogy ez szállította le a francia regényt. És jellemző, hogy a lélektani regény kevés kivétellel rövid életű, míg a híres „regényes” regények századokig élnek. Jókai az első, az elbeszélő regény^T-műfajt művelte és ebben tehetségének a legnagyobbakéhoz méltó bizonyítékait adta, melyek bizonyára sok időnkig túlélik őt.

Negyedik nevezetes tulajdona, a nagy változatosság. Gondoljuk el, hogy több mint 120 terjedelmes kötetet írt s ebben az óriási mennyiségben mindig új mesét ad. Ezt a változatosságot a mesében, ennek szövegében csak az élet folytonos megfigyelése adhatta és valóban adta is; mert helyesen mondják, hogy a legnagyobb regényíró maga az élet, mely mindig újat és meglepőt termel. Maga is mondja, hogy munkatársa volt az egész ország, mert összehordta s közölte vele az anyagot. De aztán óriási területet is ölelt fel műveiben. Földrajzilag kiterjedt tanulmánya jóformán az öt világrészre; felhasználta műveiben a multat, jelent, jövőt, irodalmat és tudományt, mitológiát, regét, történetet, valót és képzeletvilágot, a mindennapi és földfeletti világot, politikát és háborút s még mi mindent. A magyar nemzetnek jóformán egész történetét felölelte és regényei céljaira átfőrmálta. Ha mégis e rengeteg tárgyban a legjobban rajzolta az 1820-1848-ig terjedő, úgynevezett reform-korszakot, azután a forradalmat s az ezt követő elnyomatás korát, továbbá a magyar köz- és népelet jeleneit, hol regényeibe szöve, hol külön elbeszélésekben; ennek természetes magyarázata az, hogy mindezt közvetlenül látta, átélte, maga is szerepelt bennök s regényalakjaiban részben felismerhetők kora nagy szereplői. Mert az ő romantikus képzelődésében, mint minden fantáziának is, feltétlen szüksége volt a valóságra, a valóságra, a hazai talajra, az emlékekre, a helyi színezetre, amint az másként nem is lehet. Ezt ő maga is mondja több helyt magáról s ez úgy is van. Ezekből a korokból és körökből származó regényei a legjelesebbek s leginkább tartják fenn nevét úgy nemzete irodalmában, mint a külföld előtt, mely a magyar nemzet iránt érdeklődik. Ezekben, lehet mondani, ez a kor jobban van rajzolva, mint történelmi műveinkben. Ezek a regények a reform-korból kivált *Egy magyar nábob. Kárpátiig Zoltán*, az előbbinek folytatása, *A régi jó táblabírák, Eppur si muove, A tengerszemű hölgy*, a forradalmat tárgyazók közül *A kőszívű ember fiai, Enyém, tiéd, övé*, az abszolutizmus korából *Az új földesúr, Szerelem bolondjai*. A régi komáromi életből merített regénye *Az arany ember*, a 70-es évekből a *Fekete gyémántok*, egészen a népeletből *A sárga rózsá*, a történelemből vett regényei közt a legragyogóbb képzelettel van írva *Erdély aranykora*. Ezek a művek mindenesetre e szokatlan tehetség legszebb alkotásai s ha ezek közül az irodalomtörténelem főképpen az *Egy magyar nábob-ot. Új földesúr-at* s *A sárga rózsá-t* emeli ki. ezzel csak válogat közülök, mert a maga nemében mindenik eléri ezeket s részben meg is haladja.

Ennek a nagyszabású működésnek az előbb említetteken kívül még van néhány különösen kiemelkedő jellemvonása. Ezek egyike egy színekben és gondolatokban, szellemes ötletekben gazdag, találékony nyelv, egy kiválóan magyaros és ha kell, népies zamat, melyet a magyar néppel való állandó érintkezés táplált s ezért kedvvel gyűjtötte a népies adomákat, melyekből éleclapjában sok ezret adott ki. Másik nevezetes tulajdona a magyar néphumorból származó gazdag humor, mely világnézetének kiváló sajátja. Ez a humor nem a melankólia vagy elkeseredés, kiábrándulás keserű, mindent egy leszűrt, de csalódott élettapasztalatok után bizonyos magaslatról lenéző megnyugvás, hanem a vidám, egészséges kedélyesség nevető bája, mely mindenütt meglátja a ferdeséget, mulat rajta és megnevetet anélkül, hogy a nevetséget keltőt bántaná vagy az olvasót elkeserítené. Ez abból is foly, mert mint említettük egyebekről, úgy itt is az ő világnézetének valódi alapja a jóban, a nemesben, a fennköltben, az eszményben való hit, egy jótékony optimizmus, melynek lényege mély, de éppen nem felekezeties vallásosság. És valóban nem mehetett volna át annyi keserű élettapasztalaton, melyek őt kiábrándíthatták volna, mert természetesen ő maga is ment keresztül elég csalódáson, elég fájdalomon, hiszen a földi élet vándorlásaiban már maga a munka útja is a fájdalom útja. Ezt az utóbbit fényes pályáján neki is volt módja tapasztalni.

De ez az optimizmus nemcsak az ő egyéni világnézetének alapja. Ezt, mint láttuk, kiterjesztette egész nemzetére. Hitt a leglesujtóbb időkben is nemzete fölemelkedésében; hitt sok ellenkező jelenségek ellenére is nemzete fiainak tehetségében és hazafiságában, miben annyi fölemelő tapasztalata volt; hitt nemzete tudományos, művelődési és világtörténelmi hivatásában. Ezért növelhette ő az életben élvezhető esztétikai gyönyöreink összegét s ezért senki sem lehetett volna a maga nagy korának, a reform-korszaknak, forradalomnak, a sötét időkben a szép jövőt sejtő, sőt bizonyosan látó nemzeti fölemelkedésnek és nemzete jeles fiainak költőibb rajzolója és nagy tetteiknek krónikása. Mindehhez teljes joga volt. Először azért, mert sorsa valóban nagy időkbe helyezte s módjában volt a magyar közélet és irodalom oly jeleseit ismernie s velük állandóan kezét szorítani”, kik akármely nemzet körében is nagyok, sőt nagy nemzetek körében még nagyobbak lettek volna. Végre is Jókai nagyobb jellemet Széchenyinél, nagyobb forradalmi hőst Kossuthnak nagyobb költőt Petőfinél legideálisabb hőseiben sem rajzolt. De másfelől minden költőnek szent joga, sőt kötelessége saját nemzetét s ennek hőseit a legnagyobbaknak látni; mert nemzetnél és hazánál szebbet, tökéletesebbet nem talált ki az emberiség és nemzetek kívül, a művészetben legalább, semmi nagy nem történik. Ezt Jókai mint költő és hazafi érezte s ha egész költészete a haza emelésére, a nemzetben a hazaszeretet ébrentartására volt irányozva, mely végre is az Isten imádásán kívül a legnagyobb érzelem, ezzel csak legfőbb költői hivatásának és kötelességének felelt meg; mert nemzetet nem a legbölcsebb politika, sem a legtökéletesebb nemzetgazdaság vagy szociológia ment meg és tart fenn, hanem csak a legkizárólagosabb szent hazaszeretet. Ebben pedig ő megtámadhatatlan s ennek a hazaszeretnek műveinek összege örök hirdetője marad és nemzetének örök kincse s nehéz napjainak örökre vigasza, erőforrása lesz, melyből új, nagy elhatározásokra lelkesedhetik, mint azt a mai idők oly parancsoló módon követelik.